

Uticaj organske proizvodnje na poslovanje poljoprivrednih gazdinstava

The influence of organic production on the business of agricultural farms

Radica Bojčić¹, Anđelka Tripković^{2}*

^{1,2}Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Ekonomski fakultet, Kolašinska, 156, 38220 Kosovska Mitrovica / University of Priština (Temporary in Kosovska Mitrovica), Faculty of Economics, Kolašinska 156, 38220, Kosovska Mitrovica

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 23.04.2023, Rad prihvaćen / Accepted: 07.08.2023.

Sažetak: Na osnovu sve izraženije brige o zdravlju, kao i brige o zaštiti životne sredine i biodiverziteta, nastao je alternativni metod proizvodnje, poznat kao organska proizvodnja koji se zasniva na ekološkim, socijalnim i ekonomskim determinantama. Porast površine obradivog zemljišta pod organskom proizvodnjom, kao i porast broja organskih proizvođača na globalnom nivou, govori u prilog tome da navedeni koncept proizvodnje nije samo prolazni fenomen, već dugoročna profitabilna delatnost, sa brojnim multifunkcionalnim prednostima. Sa površinom od 19.317 hektara, ili sa učešćem od 0,6% u ukupnoj površini zemljišta pod organskom proizvodnjom, Republika Srbija i dalje zaostaje, kako za svetskim, tako i za prosekom Evropske unije. Međutim, jasno je da se interesovanje za uzgoj ekološki zdrave hrane na našim prostorima povećava, što je posebno vidljivo kod poljoprivrednih gazdinstava. Predmet istraživanja ovog radu jesu poljoprivredna gazdinstva na Kosovu i Metohiji, koja sa svojim karakteristikama usitnjenosti i plodnosti jesu veoma podobna za razvoj organske proizvodnje. Na osnovu istraživanja koje je sprovedeno, utvrđeno je da postoji visoko statistički značajna veza između veličine gazdinstva i više posmatranih varijabli: ukupnih prosečnih primanja članova gazdinstava, uključujući i prihode van gazdinstva, vrste proizvodnje kojom se bave, troškova koji nastaju na gazdinstvu i iznosa potrebnih subvencija. Za sve pomenute veze postoji i naučno ekonomsko opravdanje.

Ključne reči: organska proizvodnja, poljoprivredna gazdinstva, Kosovo i Metohija, ruralne oblasti.

Abstract: On the basis of the increasingly pronounced concern for health, as well as concern for the protection of the environment and biodiversity, an alternative method of production, known as organic production, was created, which is based on ecological, social and economic determinants. The increase in the area of arable land under organic production, as well as the increase in the number of organic producers at the global level, speaks in favor of the fact that the concept of organic production is not just a temporary phenomenon, but a long-term profitable activity, with numerous multifunctional advantages. With an area of 19.317 hectares, or a share of 0,6% in the total area of land under organic production, the Republic of Serbia still lags behind both the world and the European Union average. However, it is clear that the interest in growing ecologically healthy food in our region is increasing, which is especially visible among agricultural farms. The subject of research in this work are agricultural farms in Kosovo and Metohija, which with their characteristics of fragmentation and fertility are very suitable for the development of organic production. Based on the research that was conducted, it was determined that there is a highly statistically significant relationship between the size of farms and several observed variables: the total average income of farm members, including income outside the farms, the type of production they are engaged in, the costs incurred on the farm and the amount of required subsidies.

Keywords: organic production, agricultural farms, Kosovo and Metohija, rural areas.

¹orcid.org/0000-0002-4192-5646, e-mail: radica.bojicic@pr.ac.rs

²orcid.org/0000-0002-3972-4933, e-mail: andjelka.tripkovic@pr.ac.rs

UVOD / INTRODUCTION

„Zemlja pruža dovoljno da zadovolji svačiju potrebu, ali ne i svačiju pohlepu.“

Gandhi

Tokom prošlog veka neodrživa poljoprivredna proizvodnja hrane, semena, vlakana i goriva snažno je doprinela degradaciji ekosistema koji su važni za opstanak čoveka (Čengić-Džomba i dr., 2014). Naime, vrtoglavo povećanje broja stanovnika u svetu, uz kontinuiranu prekomernu upotrebu veštačkih sredstava, herbicida i pesticida u procesu proizvodnje, dovodi do sve veće zabrinutosti, kako po zdravlje ljudi, tako i po životnu sredinu i biodiverzitet. Na osnovu određenih procena, a prema kojima se tek očekuje ekspanzivni rast svetske populacije, ističe se i da će se godišnja proizvodnja žitarica uvećati sa dosadašnjih 2.5 milijardi tona na 3 milijarde tona, a potrebe za mesom će ići i do 480 miliona tona (Šeremešić i dr., 2017). Navedeno jasno implicira da poljoprivredni proizvođači moraju da izgrade poseban odnos prema teško obnovljivim, odnosno neobnovljivim prirodnim resursima – zemljište, voda, vazduh, koji su stavljeni u funkciju iskorišćavanja, a ne korišćenja u poljoprivredne svrhe (Subić i dr., 2010). Negativni trendovi, koji se propagiraju kao epiteti savremene poljoprivredne proizvodnje, zahtevaju revidiranje tradicionalnog koncepta proizvodnje, a sve u cilju minimiziranja postojećih negativnih efekata. Na načelima savremene poljoprivrede, a sve radi razumevanja i utvrđivanja uticaja koji ona ima na životnu sredinu, izgrađeni su inovativni koncepti i efikasne metode u poljoprivredi, gde posebno mesto pripada organskoj poljoprivrednoj proizvodnji. Organska proizvodnja je počela da se razvija početkom XX veka i sve do danas, privlači veliku pažnju, obzirom da pruža najrazličitija rešenja za postojeće i već pomenute probleme. Prema Milenkoviću i Tasiću (2013), organska ili ekološka proizvodnja bazira se na konceptu održivog razvoja, putem kojeg se stvara pouzdana osnova da se u poljoprivredi racionalno iskoriste svi neobnovljivi resursi, što više zaštite obnovljivi resursi, životna sredina i da se ostvari produktivnija poljoprivredna proizvodnja, tj. širenje proizvodnje organskih proizvoda. Organska poljoprivreda, pored velikog značaja u proizvodnji organske hrane, predstavlja i jedan od modela za revitalizaciju prirode, promenu načela poljoprivrede i očuvanja prirodnih resursa (Bojičić, Tripković, 2021). Za razliku od intenzivne (konvencionalne) proizvodnje, koja se bazira na visokoj primeni agrohemikalija, organska proizvodnja je zasnovana na unapređenju tradicionalnih znanja i veština savremenim naučnim dostignućima, kao i permanentnom obrazovanju i savetovanju proizvođača (Čengić-Džomba, 2014). Takođe, Beauchesne

i Bryanti (1999) ističu i da je organska poljoprivreda socijalna i tehnološka alternativa konvencionalnoj proizvodnji, mada se u ovako izraženoj dihotomiji krije nešto kompleksnija stvarnost.

Da organska proizvodnja nije samo prolazni fenomen, već perspektivna, profitabilna i dugoročno održiva delatnost, govore podaci Istraživačkog instituta za poljoprivrednu delatnost (FiBL) i Međunarodne federacije pokreta organske poljoprivrede (IFOAM), koji ističu da organska tržišta na globalnom nivou rastu progresivno, zbog čega se za period od 20 godina, prodaja organske hrane i pića uvećala za 6 puta, čime je u 2020. godini dostigla vrednost od neverovatnih 120 milijardi dolara. Činjenice da se više od 74 miliona hektara zemljišta nalazi pod organskom proizvodnjom, uključujući i površine koje se nalaze u procesu konverzije, kao i da se broj organskih proizvođača u periodu od dve godine, od 2018. do 2020. godine, uvećao sa 2.8 miliona na 3.4 miliona organskih proizvođača govore u prilog tome da će, shodno ciljevima Akcionog plana za organsku proizvodnju usvojenom 2020. godine, do 2030. godine bar četvrtina poljoprivrednog zemljišta biti pod organskom poljoprivredom (FiBL-IFOAM, 2021). Okeanija obuhvata polovinu organskog poljoprivrednog zemljišta (47,9%) u svetu, a slede je Evropa (22,8%) i Latinska Amerika (13,3%). S druge strane, sa svega 2,8%, Afrika jeste kontinent sa najmanjom stopom učešća u ukupnoj površini organskog zemljišta u svetu. Međutim, u području sub-saharske Afrike je došlo do povećanja prinosa u poljoprivredi, ali neznatno, a kako Tomaš-Simin (2019) navodi, jedan od glavnih razloga je i „upadanje“ ovdašnjih proizvođača u „zamku siromaštva“, koja podrazumeva da proizvođači moraju ulagati više svog rada da bi o(p)stali na istom nivou. Kada se posmatra procentualna zastupljenost organske proizvodnje, zanimljivo je da, sa svojom površinom od 160 km², Lihtenštajn ima najveću procentualnu zastupljenost organske proizvodnje u odnosu na sopstvenu površinu, i to 41,6% (Tabela 1).

Na najpovoljnijem području severne geografske širine, sa četiri godišnja doba i četiri klimatska područja, Republika Srbija raspolaže izuzetnim prirodnim potencijalima za poljoprivrednu proizvodnju, pri čemu je poljoprivredno zemljište, sa površinom od 5.097.000 hektara, odnosno 0,54 hektara po stanovniku, prilično usitnjeno, ali veoma kvalitetno. Dobar geostrateški položaj, pojas umereno kontinentalne klime, očuvan agrosistem i preko 70% zemljišta koje ne sadrži štetne organske materije, niti teške metale, samo su neke od prednosti naše države koje mogu biti usmerene ka intenziviranju i razvoju organske proizvodnje na ovim prostorima. Od ukupne površine organskog zemljišta u svetu, u Republici Srbiji se pod organskom proizvodnjom

nalazi 0,6%, odnosno, 19.317 hektara, a kao primarni generatori njenog razvoja navode se upravo poljoprivredna gazdinstva, koja su i predmet istraživanja ovog rada. Osnovni cilj poslovanja jednog poljoprivrednog gazdinstva, koje se bavi uzgojem ekološki zdrave hrane, jeste samoodr-

živost koja se ostvaruje multifunkcionalnošću. Analiza mogućnosti za primenu organske proizvodnje na gazdinstvima, iz ruralno-sociološke perspektive, nikako nije suvišan posao, odnosno, nije samo puka „intelektualna gimnastika“ (Čikić, Petković, 2016).

Tabela 1 – Organska proizvodnja – ključni indikatori u vodećim državama (2020)

Table 1 – Organic production – key indicators in leading countries (2020)

Indikatori	Svet	Države
Države sa organskim aktivnostima	190 država	
Organsko poljoprivredno zemljište	74,9 miliona hektara	Australija (35,7 miliona hektara) Argentina (4,5 miliona hektara) Urugvaj (2,7 miliona hektara)
Organsko učešće u ukupnom poljoprivrednom zemljištu	1,6%	Lihenštajn (41,6%) Austrija (21,6%) Estonija (22,4%)
Porast poljoprivrednog zemljišta 2019/2020	3 miliona hektara (+4,1%)	Argentina (+21%) Urugvaj (+28%) Indija (+16%)
Organski proizvođači	3,4 miliona proizvođača	Indija (1.599.010) Etiopija (219.566) Tanzanija (148.604)
Potrošnja po glavi stanovnika	15,8 evra	Švajcarska (418 evra) Danska (384 evra) Luksemburg (285 evra)

Izvor / Source: FiBL-IFOAM, 2022.

Kao južna pokrajina Republike Srbije, teritorija Kosova i Metohije, sa jednogodišnjim rastom od 54,8% i desetogodišnjim rastom od 14.350,5% površina pod organskim zemljištem, jeste teritorija sa najvećim porastom poljoprivrednog organskog zemljišta u svetu. Kako navode Bojičić i Tripković (Bojičić, Tripković, 2021), poljoprivredni sektor na teritoriji Kosova i Metohije predstavlja svet u malom. U korist tome govori činjenica da, sa jedne strane, postoje gazdinstva koja primenjuju principe ustaljene prakse, ne uključuju smanjeno korišćenje inputa i koriste staru mehanizaciju, a sa druge strane postoje i savremena gazdinstva, koja primenjuju organsku proizvodnju, kao jedno od sve popularnijih tehničkih rešenja. Poljoprivredna gazdinstva se zasnivaju na povezanosti poseda i porodice kao izvora radne snage, s jedne strane, i potrošača dela proizvoda proizvedenih na individualnom posedu, s druge strane (Simonović i dr., 2011). Cilj ovog rada jeste da se utvrdi kako organska proizvodnja može uticati na revitalizaciju poljoprivrednih gazdinstava na Kosovu i Metohiji, kao i da li struktura gazdinstva utiče na donošenje odluka o bavljenju organskom proizvodnjom. Neadekvatna agrarna politika, na koju su uticali brojni faktori, na Kosovu i Metohiji je dovela do nedovoljne razvijenosti poljoprivrednih gazdinstava i usitnjavanja zemljišnog poseda.

1. MATERIJALI I METODE / MATERIALS AND METHODS

Proces istraživanja je sproveden na poljoprivrednim gazdinstvima u četiri okruga na Kosovu i Metohiji, i to: Kosovskomitrovačkom, Kosovskom, Kosvokopomoravskom i Prizrenskom okrugu. Prema podacima Uprave za trezor Republike Srbije, od ukupnog broja registrovanih gazdinstava u Republici Srbiji (449.452 gazdinstva), 7.082 gazdinstva su registrovana na Kosovu i Metohiji (895 gazdinstava je registrovano u filijali u Kosovskoj Mitrovici, 1.847 gazdinstava - u ekspozituri u Leposaviću, 409 gazdinstava - u ekspozituri u Zubinom Potoku, 1.810 gazdinstava - u ekspozituri u Gnjilanu, 1.857 gazdinstava - u ekspozituri u Gračanici i 264 gazdinstava - u ekspozituri u Štrpcu). U skladu sa utvrđenim predmetom i ciljem istraživanja, autori su dizajnirali poseban upitnik, koji se sastoji iz dva dela. Naime, u prvom delu su obuhvaćene socio-demografske karakteristike ispitanika, gde se pre svega misli na pol, godine starosti, opštinu u kojoj žive, veličinu gazdinstva na kojoj žive i privređuju, prosečna primanja članova gazdinstva i delatnost kojom se primarno bave. Drugi deo upitnika obuhvata pitanja koja se odnose na stavove članova gazdinstava o potencijalima za razvoj organske proizvodnje, mo-

gućnostima za bavljenje organskom proizvodnjom na gazdinstvima, barijerama sa kojima se susreću (prevashodno u proizvodnji i marketingu), željama i planovima o proširenjima kapaciteta proizvodnje, finansijskim sredstvima kojima raspolažu, kao i mogućnostima za pohađanje različitih edukacija. Kako Republički zavod za statistiku Republike Srbije još od 1999. godine ne objavljuje podatke koji se odnose na teritoriju Kosova i Metohije, autori su za sagledavanje trenutnog stanja u oblasti poljoprivrede koristili publikacije koje objavljuju Kancelarija za Kosovo i Metohiju, kao i nevladine organizacije. Za analizu podataka korišćen je statistički paket IBM SPSS Statistics-version 26 u kome je rađena deskriptivna statistika, krostabulacija, test normalnosti i Pirsonov koeficijent korelacije.

2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSION

Sa svojim plodnim zemljištem i submediteranskom klimom, teritorija Kosova i Metohije je pogodna za uzgoj različitih poljoprivrednih kultura. Međutim, višedecenijski težak društveno-politički i život uopšte su se direktno odrazili na poslovanje poljoprivrednih gazdinstava, što je dovelo do oslanjanja na uvoz poljoprivrednih proizvoda i hrane. Poljoprivredna gazdinstva u srpskim enklavama na Kosovu i Metohiji predstavljaju okosnicu opstanka, razvoja i povratka raseljenog srpskog življa (Maksimović i dr., 2015), imajući u vidu da obavljanjem posla na sopstvenom ili iznajmljenom zemljištu, dato gazdinstvo ostvaruje prihod u cilju zadovoljenja eg-

zistencijalnih potreba (Čejanović, Cvijanović, 2005). U istraživanju je učestvovalo 296 ispitanika koji žive i privređuju na svojim gazdinstvima u opštinama Leposavić (18,6%), Zubiin Potok (3,0%), Zvečan (16,6%), Kosovska Mitrovica (16,2%), Vučitrn (12,5%), Obilić (18,6%), Priština (0,7%), Gračanica (1,0%), Lipljan (2,4%), Novo Brdo (1,0%), Kosovska Kamenica (1,7%), Ranilug (1,0%), Gnjilane (1,4%), Vitina (1,4), Štrpce (3,4%) i Prizren (0,7%). Kada je reč o broju članova gazdinstva, ispitanici najvećim delom žive na gazdinstvu koje broji između četiri i pet članova (52,4%). Kako Bojičić i Tripković (2022) ističu, i ovim istraživanjem je potvrđena davno ustanovljena činjenica, da gazdinstva u urbanim sredinama i opštinskim centrima imaju manji broj članova, uglavnom do tri člana, dok gazdinstva u ruralnim sredinama imaju četiri do pet članova na gazdinstvu, te je reč o dvogeneracijskim porodicama, ili o proširenim porodicama, sa čak i tri generacije. Za razliku od ispitanika u opštinama Obilić i Vučitrn, kod kojih su prisutne dvogeneracijske porodice na gazdinstvima, kod ispitanika u urbanijim sredinama, poput Kosovske Mitrovice, Zvečana i Leposavića, primetan je manji broj članova gazdinstva, i to uglavnom do 3 člana. Više od polovine ispitanika se na svojim gazdinstvima bavi konvencionalnom proizvodnjom (60%), dok se 31% njih bavi isključivo organskom proizvodnjom (7% organskom biljnom proizvodnjom, 10% povrtarskom organskom proizvodnjom, 8% organskom proizvodnjom voća, 6% stočnom organskom proizvodnjom), a 9% ispitanika se bavi i klasičnom i organskom proizvodnjom.

Tabela 2 - Struktura ispitanika prema veličini gazdinstva, prosečnim primanjima i površini obradivog zemljišta koju imaju u svom vlasništvu

Table 2 - Structure of the respondents according to the size of the farm, average income and the area of arable land they own

Broj članova gazdinstva	Broj ispitanika (N)	Procenti (%)
1 – 3 člana	69	23,3
4 – 5 članova	155	52,4
6 – 7 članova	69	23,3
8 i više članova	3	1,0
Prosečna primanja	Broj ispitanika (N)	Procenti (%)
do 20 000 dinara	13	4,4
20 000 – 40 000 dinara	36	12,2
40 000 – 60 000 dinara	65	22,0
60 000 – 80 000 dinara	89	30,1
80 000 i više hiljada dinara	93	31,4
Površina obradivog zemljišta	Broj ispitanika (N)	Procenti (%)
do 3 hektara	180	60,8
4 – 7 hektara	63	21,3
8 – 11 hektara	29	9,8
12 – 15 hektara	16	5,4
više od 15 hektara	8	2,7

Izvor / Source: Istraživanje autora

Kako navode Maksimović i dr. (2015), organska proizvodnja u srpskim enklavama na Kosovu i Metohiji ima veliki potencijal na osnovu ekstenzivne proizvodnje većim delom u brdsko-planinskim predelima sa bogatim i prikladnim ambijentom za orgnasku prizvodnju lekovitog bilja, voća, vina i meda, ali je za ovo potrebno dosta vremena. Organska proizvodnja se ne posmatra samo kao

apstraktan teorijski koncept o primeni određenih tehničko-tehnoloških sredstava i operacija u proizvodnji, već realna strategija određene grupe gazdinstava koja, na osnovu onoga čime raspolažu, pokušavaju da pronađu adekvatno rešenje, u vidu modela organizacije rada na samom gazdinstvu, koje će im omogućiti kontinuitet proizvodnje i dovoljne prihode za opstanak, funkcionisanje i razvoj (Čikić, Petković, 2016).

Tabela 3 - Primarna proizvodnja kojom se ispitanici bave u odnosu na broj članova njihovog gazdinstva
Table 3 - Primary production in which the respondents are engaged in relation to the number of members of their household

Vrsta proizvodnje	Klasična proizvodnja	Organska biljna proizvodnja	Povrtarska biljna proizvodnja	Organska proizvodnja voća	Stočna organska proizvodnja	I klasična i organska proizvodnja	Σ
Broj članova gazdinstva							
1 – 3 člana	44	5	6	7	0	7	69
4 – 5 članova	97	10	15	9	13	11	155
6 – 7 članova	37	6	7	7	4	8	69
8 i više članova	0	1	1	0	0	1	3
Σ	178	22	29	23	17	27	296

Izvor / Source: Istraživanje autora

Sektor organske proizvodnje je idealna prilika za razvoj i integraciju usitnjenih poljoprivrednih gazdinstava koja u proseku imaju manju površinu obradivog zemljišta u svom vlasništvu, kao što je slučaj sa našim ispitanicima (61,4% ispitanika u svom vlasništvu ima površinu obradivog zemljišta do 3 hektara). Još je Bogdanović šezdesetih godina prošlog veka (Bogdanović, 1963), područje Kosova i Metohije opisao kao područje sa relativno velikim brojem seljačkih gazdinstava, sitnom zemljišnom svojinom, velikim udelom seoskog stanovništva u ukupnom broju stanovnika, nerazvijenim proizvodnim snagama, niskom produktivnošću i niskim dohotkom, ali kao izrazito agrarno. Takođe, za razliku od ispitanika u Kosovskom, Kosovskopomoravskom i Prizrenskom okrugu, ispitanici u Kosovskomitrovačkom okrugu u svom vlasništvu imaju veće površine obradivog zemljišta. Tako 13% ispitanika svoju poljoprivrednu proizvodnju obavlja na površini 4-7 hektara zemljišta, 8% na površini 8-11 hektara, dok 7% ispitanika u svom vlasništvu ima više od 12 hektara zemljišta. Na svojim gazdinstvima ispitanici uzgajaju voće (71,3%) i povrće (58,8%), odakle zaključujemo da se njihovo privredništvo primarno zasniva na proizvodnji organskih proizvoda (61,9%), ali i na njihovoj preradi (10,2%), kao i na istovremenoj proizvodnji i preradi (28,0%) organskih proizvoda.

Proizvodi sa dodatnom vrednošću, kakvi su organski proizvodi, malim proizvođačima daju mogućnost da svoja gazdinstva vode kao mala poro-

dična preduzeća u kojima se mogu uposliti svi članovi porodice, i pri tome obezbediti sebi ekonomsku održivost (Čikić, Petković, 2016). Promene uslova životne sredine, kao što su porast temperature, promena obrazaca padavina i povećanje ekstremnih vremenskih prilika, ozbiljno utiču na poljoprivrednu produktivnost, jer se ranjivost povećava, pa čak i na održivost poljoprivrede (Janković i dr., 2022). Uslovi za bavljenje organskom proizvodnjom na teritoriji Kosova i Metohije postoje, s obzirom da ovu teritoriju karakterišu ekološki zaštićena područja, sa čistom vodom i vazduhom i nezagađenim zemljištem, što je postala prava retkost u Evropi, a ovo je jedan od osnovnih razloga zašto je neophodno okrenuti se organskoj proizvodnji (Bojičić, Tripković, 2021). Više od polovine ispitanika (66,9%), visoko vrednujući prirodne potencijale na ovim prostorima, navodi da su uslovi u opštini u kojoj žive i više nego zadovoljavajući za uzgoj organske hrane na gazdinstvima, dok s druge strane, nešto više od trećine ispitanika (34,1%) navodi da bavljenje organskom proizvodnjom nije moguće na gazdinstvima. Propisi regulišu da se sva područja organske proizvodnje moraju zasnivati na nekoliko ključnih procesa, kao što su: zabrana upotrebe GMO i jonizirajućeg zračenja, ograničavanje upotrebe veštačkih đubriva, herbicida i pesticida, kao i zabrana upotrebe hormona i ograničenje upotrebe antibiotika (Tasić i dr., 2022). U vezi sa navedenim, 34,7% ispitanika planira proširenje proizvodnje na svom gazdinstvu, 18,6% ispitanika ističe da je nedostatak znanja o osnovnim principima uzgoja ekološki zdrave hrane

osnovni faktor koji utiče na njihove planove o proširenju kapaciteta proizvodnje na gazdinstvu, 11% ispitanika je veoma zainteresovano za intenziviranje i primenu koncepta organske proizvodnje na svojim gazdinstvima, dok 35,8% ispitanika, usled usitnjenosti površine zemljišta, uopšte ne razmišlja o tome. Prema Ljumoviću i dr. (2015), pristup finansijama u poljoprivredi i organskoj proizvodnji identifikovan je kao ograničavajući faktor razvoja, u smislu fiksnih i varijabilnih troškova. Na osnovu navedenog, a i pored značajne finansijske podrške poljoprivrednom sektoru Kosova i Metohije od strane međunarodnih institucija, čak 90% ispitanika navodi da su sopstvena sredstva korišćena za razvoj organske proizvodnje na gazdinstvima. Nedovoljna saradnja sa međunarodnim institucijama, uz visok stepen nepoverenja i nedovoljan iznos subvencija po hektaru, jesu osnovni razlozi zbog kojih nosioci poljoprivrednih gazdinstava koriste sopstvena sredstva u organskoj proizvodnji.

Pesimizam i nesigurnost jesu veoma prisutni kod ispitanika, ali to svakako nije razlog za ignorisanje izazova sa kojima se suočavaju svi oni koji se nalaze u fazi konverzije ka organskoj proizvodnji (Bojičić, Tripković, 2021). Naime, uprkos futurističkim karakteristikama i prednostima organske proizvodnje, organski proizvođači se na Kosovu i Metohiji susreću sa različitim problemima i barijerama, koji se direktno odražavaju na mogućnosti valorizacije organskih proizvoda nastalih na poljoprivrednom gazdinstvu. Prema rečima ispitanika, navedeni problemi su posebno vidljivi u procesu proizvodnje, kao i u samom marketingu. Pored gubitaka izazvanih vremenskim neprilikama (28,7%) i visokih troškova ulaganja (11,5%), organski proizvođači se na svojim gazdinstvima suočavaju i sa gubicima zbog korova (9,5%) usled nedovoljne edukacije poljoprivrednika da se na organski način izbore sa štetočinama i korovom, ali i gubicima koji su izazvani štetočinama (7,1%), kao i problemima koji se odnose na nerazumevanje značaja organske proizvodnje za životnu sredinu (7,1%). Kada je reč o barijerama u marketingu, nestabilna organska tržišta (20,6%) na Kosovu i Metohiji se izdvajaju kao primarni problem sa kojim se suočavaju ispitanici na svojim gazdinstvima. Međutim, navedena barijera za sobom povlači i probleme koji su svakako vidljivi, a gde se pre svega misli na problem pronalazjenja pouzdanih kupaca (13,5%), neadekvatnost informacija o organskim cenama (8,4%), postojanje konkurencije (ne)organskih proizvoda (7,1%) i nedostatak marketinških mreža (3,7%).

Značajna je veza između varijable „veličina gazdinstva“ i sledećih varijabli, kod kojih je prisutan pozitivan predznak:

- „broj članova gazdinstva“ ($p=0,000$; $\rho=0,259$);
- „prosečna primanja gazdinstva“ ($p = 0,000$; $\rho=0,248$);
- „vrsta proizvoda koja se najčešće kupuje“ ($p=0,012$; $\rho=0,154$);
- „zadovoljstvo ponudom organskih proizvoda“ ($p=0,000$; $\rho=0,363$);
- „vrsta proizvodnje kojom se ispitanici bave“ ($p=0,000$; $\rho=0,218$);
- „bavljenje organskom proizvodnjom u neposrednoj blizini“ ($p=0,036$; $\rho=0,122$);
- „visina troškova ulaganja“ ($p=0,003$; $\rho=0,269$);
- „potreba za proširenjem kapaciteta proizvodnje“ ($p=0,002$; $\rho=0,277$);
- „iznos subvencija“ ($p=0,044$; $\rho=0,187$).

Utvrđene pozitivne korelacije između posmatranih varijabli govore da je veličina gazdinstva ključni indikator razvoja organske proizvodnje na gazdinstvima u Kosovskom, Kosovskom, Kosovskom i Prizrenskom okrugu. Međutim, prilično nizak Pirsonov koeficijent korelacije ukazuje da se i na tom polju može poraditi, posebno na aspektima subvencija i edukacije, kako bi veza, osim značajnosti, dobila i epitet jačine. Očekivano, istraživanje je pokazalo da je broj članova gazdinstva direktno povezan sa površinom zemljišta koju oni obrađuju i na kome uzgajaju različite kulture. Drugim rečima, što je veći broj članova datog gazdinstva, veća je i površina zemljišta koje obrađuju. 50% ispitanika, koji žive na gazdinstvima koja broje četiri ili pet članova, u svom vlasništvu ima između četiri i sedam hektara zemljišta. Izuzetak jeste opština Lipljan, u kojoj, prema rezultatima istraživanja, poljoprivrednu delatnost na površini između dvanaest i petnaest hektara obavlja jednogeneracijska porodica, koja broji 3 člana. Struktura gazdinstava na Kosovu i Metohiji je takva da na njima žive ljudi u godinama koji se primarno bave poljoprivrednom delatnošću, dok mlađa populacija traži bolje uslove života i nije u dovoljnoj meri zainteresovana za obrađivanje zemlje (Bojičić, Tripković, 2021). Međutim, pored poslova koji se tiču poljoprivredne proizvodnje na gazdinstvima, ispitanici obavljaju i redovne poslove, uglavnom u državnom sektoru, pri čemu su njihova prosečna primanja veća od 60.000 dinara (61,5%), što članovima datog gazdinstva omogućava, i da zadovolje svoje egzistencijalne potrebe, i da kupe neophodni poljoprivredni materijal. Kako je najveći broj ispitanika starosti do 30 godina (31,4%), ni ne čudi što je utvrđena pozitivna veza između veličine

gazdinstva u kome oni žive i vrste proizvoda koja se kupuje. Naime, usled sve veće dostupnosti informacija, uz veliku brigu o zdravlju i sve izraženiju ekološku svest, jasno je da mlađi članovi gazdinstva insistiraju na kupovini isključivo zdravih proizvoda, čiji ukusi i mirisi podsećaju na rano detinjstvo. Pored toga, učestalost kupovine organskih proizvoda direktno se odražava na zadovoljstvo ponudom organskih proizvoda na lokalnom tržištu, što potvrđuje i naše istraživanje.

Organska proizvodnja, na osnovu svojih osnovnih karakteristika, zahteva mnogo više vremena i strpljenja, a samim tim i veću angažovanost svih članova gazdinstava. Ispitanici koji su učestvovali u ovom istraživanju se na svojim gazdinstvima bave uglavnom onom vrstom poljoprivredne proizvodnje koja je karakteristična za okrug, odnosno opštinu u kojoj žive. Za razliku od tročlanh gazdinstava u Kosovskopomoravskom okrugu, koja se pretežno bave klasičnom/konvencionalnom poljoprivredom, gazdinstva koja pripadaju Kosovskomitrovačkom okrugu jesu gazdinstva koja intenzivnije primenjuju principe uzgoja organske hrane, pri čemu je u opštini Leposavić zastupljena organska biljna proizvodnja i povrtarska biljna proizvodnja, dok je u opštini Zubin Potok ekspanzija razvoja stočne organske proizvodnje. Nizak nivo obrazovanja, nedovoljna finansijska podrška, tradicionalne navike i izostanak podrške mlađih članova gazdinstva su samo neki od razloga koji ograničavaju poljoprivredna gazdinstva da se bave organskom proizvodnjom (Bojičić, Tripković, 2022). Kako se troškovi u organskoj proizvodnji navode kao primarni problem sa kojim se susreću ispitanici na svojim gazdinstvima, utvrđeno je i da postoji visoko statistički značajan odnos između veličine gazdinstva i pomenutih troškova, a pozitivan predznak govori da, što je veća površina obradivog zemljišta jednog gazdinstva, veći su i troškovi na njemu. Posledično, utvrđeno je i da veličina gazdinstva direktno utiče na potrebe za proširenjem kapaciteta proizvodnje, kao i neophodnim subvencijama. Potrebe za proširenjem kapaciteta proizvodnje su posebno uočene na gazdinstvima u Kosovskom i Kosovskopomoravskom okrugu, odnosno u opštinama Štrpce, Obilić i Gnjilane. Za razliku od njih, gazdinstva u Kosovskomitrovačkom okrugu, usled većih prosečnih primanja po članu gazdinstva, postojeće troškove mogu pokriti iz sopstvenih izvora, a shodno tome trenutno ne razmišljaju o proširenju kapaciteta proizvodnje.

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Organska proizvodnja, kao savremeni koncept poljoprivredne proizvodnje, jeste veoma bitan činilac razvoja kosovsko-metohijskih gazdinstava, što je dokazano i ovim istraživanjem. I pored brojnih problema sa kojima se suočavaju poljoprivrednici u gotovo svim okruzima, jasno je da proizvodnja zdrave hrane može biti postulat zadovoljenja egzistencijalnih potreba, ali i faktor revitalizacije svakako zastarelih gazdinstava. Obzirom da postoji visok stepen interesovanja među ispitanicima za uzgojem organske hrane, a sve radi utvrđivanja ekonomskih efekata, neophodno je pre svega analizirati obim proizvodnje, troškove koji nastaju, kao i prinose koje dato gazdinstvo ostvaruje u organskoj proizvodnji. Kako na odluke o bavljenju organskom proizvodnjom utiče veličina gazdinstva poljoprivrednika, neophodno je preduzeti određene mere u cilju intenziviranja ovog oblika proizvodnje na gazdinstvima, i to:

- povećanje površina pod organskom proizvodnjom na datom gazdinstvu;
- motivisanje mlađih članova gazdinstva;
- veća angažovanost svih članova gazdinstva;
- podrška u vidu lokalne ili međunarodne pomoći;
- jačanje lokalnih organskih tržišta;
- mogućnost pohađanja različitih edukacija.

Ostvarujući ekološke i ekonomske benefite istovremeno, ispitanici na svojim gazdinstvima mogu prosperirati u dužem vremenskom periodu. Troškovi pokretanja proizvodnje jesu minimalni u odnosu na prinose koji se ostvaruju vremenom, a ključ uspeha jesu strpljenje i upornost. Ajn Rand je rekao: „Kreativan čovek motivisan je željom da postigne, a ne željom da pobedi druge“.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Beauchesne. A., Bryant, C. (1999). Agriculture and innovation in the urban fringe: the case of organic farming in Quebec, Canada, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90(3), 320-328.
- [2] Bogdanović, M. (1963). Neke karakteristike sadašnje agrarne strukture Kosova i Metohije, *Časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, no. 2, 40-48.
- [3] Bojičić, R., Tripković, A. (2021). Organska proizvodnja na Kosovu i Metohiji kao šansa za razvoj srpskih gazdinstava. Međunarodni naučni skup „Značaj Mini Šengena za evrointegracije Zapadnog Balkana“, 12-13. novembar 2021.

- [4] Bojičić, R., Tripković, A. (2022). State of organic production in Kosovo and Metohija - great perspective or idea without the future, *Economics of Agriculture*, 69(2), 549-566.
- [5] Čengić-Džomba, S., Drkenda, P., Đikić, M., Gadžo, D., Latinović, N., Mirecki, N., Mirecki, S. (2014). *Organska proizvodnja*, Univerzitet Crne Gore, Birotehnički fakultet, Podgorica.
- [6] Čikić, J., Petković, Ž. (2016). *Organska proizvodnja i poljoprivredna gazdinstva Srbije - ruralno-sociološka analiza* (monografija). Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
- [7] Čejanović, F., Cvijanović, D. (2005). Family farms as a mainstay of agriculture production development, *Economics of Agriculture*, 52(2), 279-295.
- [8] FiBL-IFOAM (2022). *The world of organic agriculture*. Available at: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1344-organic-world-2022.pdf>.
- [9] Janković, M., Jović Bogdanović, A., Gajdobranski, A., Miljković, Lj. (2022). Organska poljoprivreda i klimatske promene, *Ecologica*, 29(106), 193-200.
- [10] Ljumović, I., Viduka, B., Cvijanović, M. J. (2015). Pristup finansijskim resursima organskih proizvođača u Srbiji – analiza tražnje, *Ekonomika poljoprivrede*, 62(4), 989-1002.
- [11] Maksimović, M., Milošević, B., Babić, V. (2015). Poljoprivredne zadruge kao faktor razvoja srpski enklava na Kosovu i Metohiji, *Agroekonomika*, 44(69), 989-1002.
- [12] Milenković, S., Tasić, J. (2013). Organska hrana kao perspektivni proizvod Srbije, *Ekonomске teme*, 51(2), 411-424.
- [13] Simonović, Z., Mihailović, B., Đurčić, N. (2017). Struktura poljoprivrednih gazdinstava u Republici Srbiji prema površini poljoprivrednog zemljišta, *Poslovna ekonomija*, 11(6), 247-259.
- [14] Subić, J., Bekić, B., Jeločnik, M. (2010). Značaj organske poljoprivrede u zaštiti okoline i savremenoj proizvodnji hrane. *Škola biznisa*, 3, 50-57.
- [15] Šeremešić, S., Vojnov, B., Manojlović, M., Milošev, D., Ugrenović, V., Filipović, V., Babec, B. (2017). Organska poljoprivreda u službi biodiverziteta i zdravlja, *Letopis naučnih radova*, 41(2), 51-60.
- [16] Tasić, A., Pavlović, I., Pavlović, M. (2022). Značaj i razvoj metode za kontrolu pesticida u mleku iz organske proizvodnje, *Ecologica*, 29(106), 239-244.
- [17] Tomaš-Simin, M. (2019). *Ekonomski efekti organske proizvodnje u poljoprivredi Republike Srbije* (doktorska disertacija), Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet – Agroekonomija.